

Si Nagmalitung Yawa

JAY JOMAR QUINTOS

*Nakaldang buntog
Nasaka dang binukot
Duto tana'y pumungko
Kambay sa tapaw-tapaw
Ka batung binanugan
Masumpirang mapungko
Magurang galupindang ...
Hugiwang do palabut
Wara don palangahid
Tay Nagmalitung Yawa.*

—Humadapnon

Marahan siyang kumilos mula sa pagkakapungko. Unti-unting iginalaw ang mga binti at paa, at saka dahan-dahan itong ibinaba sa kalupaan. Hindi niya ininda ang magaspang na pagdami ng mamasa-masang buhangin at maliliit na bato sa kanyang mga paa. Pakiramdam niya'y tila isa siyang mandaragat na muling humalik ang mga paa sa pampang ng dagat.

Sariwa pa rin sa kanyang alaala ang mga pangitain: ang milyon-milyong babaeng nagtatampisaw sa kulay dugong bula sa bunganga ng kweba, ang mandirigmang natutulog ang diwa sa rehas ng pagiging *diwatanhon*, ang lasa ng nganga na kanyang idinura matapos piliing mapag-isa at subukang kumutan ng limot ang pagkabigo, at ang taimtim niyang pag-upo sa *binanugan* at pagtingin sa pinakamalayong espasyong mahahagip ng kanyang mga mata. Nguni't ilang dantaon man ang lumipas, naroon pa rin sa kanyang gunita ang daan-daang kasiyahan at kalungkutang hatid ng mga alaala. Pilit man niyang idura tulad ng nginatang nganga, hindi pa rin ito naglalahat at tila kahapon lamang naganap ang lahat.

Tumindig siya mula sa *binanugan*, ang malaking bato na kanyang inupuan nang pagkatagal-tagal na panahon. Sa kanyang paanan, sa bahagi kung saan

huling pumatak ang kanyang luha, isang humahalimuyak na bulaklak ang namumukadkad. Dilaw ang kulay nito, mayroong mumunti at maninipis na talulot, at may himulmol ng itim na mga hibla sa gitnang bahagi, animo'y matang nakatitig at kung minsa'y kumukurap. Sinubukan niyang ituon ang kanyang mga paang ngayon lamang muling lalapat sa kalupaan, at saka sinimulan ang paglakad papalayo sa *binanugan*. Nakakapa ng kanyang mga paa ang masukal na daan nguni't hindi niya pinapansin ang kahit na anong matutulis na bagay na kanyang nararamdaman at natatapakan.

Natatakpan ang kanyang mukha ng tangan niyang *nanarindak*. Ngunit, hinahawi iyon ng pagaspas ng hanging *hugayon* kaya't kagyat na sumisilip ang maamo niyang hitsura. Kay tangos ng kanyang ilong, bilog na bilog ang hugis ng mga mata, at kay puti't linis ng malapinggan at balanak na balat. Kapansin-pansin din ang saplot niyang baro na may disenyo ng iba't ibang burda, dumudungaw doon ang kurba ng kanyang dibdib.

Sa hindi kalayuan, naroon ang nag-aanyayang *lawod*. Nanginginig siyang lumusong sa tubigang abot hanggang tuhod ang lalim. Dumadampi sa kanyang balat ang nagsalimbayang lamig ng tubig at gaspang ng mga naglulunoy na tuyong dahon. Marahan niyang sinalat ang kanyang katawan, kinamot ang nangangating bahagi ng balat, at saka malumanay na tinanggal ang nanarindak at ang nakapatong na *pidyungan* sa kanyang ulo. Dahan-dahan niya itong inalis. Sumunod ang pagbagsak at paglugay ng kay haba't kulot-kulot niyang buhok. Hindi pangkaraniwan ang haba ng mga buhok na iyon. Maaaring higit dalawampung pulgada ang haba nito at kapansin-pansin ang kakaibang pagkakulot na sa tuwing matatapatan ng sinag ng araw ay nagiging kulay ginto.

Sinubukan niyang dumungkal ng tubig gamit ang kanyang mga palad at saka ito ibinuhos sa kanyang ulunan. Gamit ang mga daliri, maingat niyang sinuklay ang kulot-kulot na buhok. Isa ... dalawa ... tatlo ... apat ... lima ... anim ... at sa kanyang ikapitong pagsuklay, nahulog mula sa kanyang mga buhok, kasabay ng mga patak ng tubig, ang isang isda. Iyong isda na kakulay ng dapithapon ang hasang, iyong isda na nagbabago-bago ang kulay ng mga kaliskis, iyong isda na nagdurugo ang apdo't palikpik.

Mula sa pagtatampisaw, sandali siyang nagpahinga sa pampang, at pagkatapos ay umupo malapit sa lilim ng punong nanduduro ang mga sanga. Tumingala siya sa kalangitan, ngunit, hindi kinayang takluban ng mga dahon ang nakasisilaw na sinag ng araw. Iginala niya ang kanyang mga mata sa himpapawid. Tanaw na tanaw niya ang tatlong lumilipad na uwak. Ang

totoo, iyon ang unang beses na nakakita siya ng uwak. Bata pa lamang siya'y pangarap na niyang makakita ng uwak kaya't nais niyang maging sagrado ang sandaling ito.

Bahagya niyang ipinikit ang kanyang mga mata, taimtim na dinama ang paligid, at pagkuwa'y nakadinig ng dumadagundong na tunog. Tila nagmumula ang dagundong sa mga alon ng tubig na humahampas sa malalaking *binanugan*. May bakas ng pait at hinanakit ang mga dagundong na iyon. Muli niyang inulinigan ang mga tunog, tiningnan ang lawod ngunit hindi ito roon nagmumula. Lumakad siya upang sundan ang mga dagundong.

Ilang saglit pa, narating niya ang kay panglaw-panglaw na sangandaan. Pinamumugaran ang paligid nito ng matatayog, sumasayaw-sayaw, at nagbubulungang mga kawayan. Pinili niyang lakarin ang landas sa kaliwa ng sangandaan, sa dakong may liwanag na nagmumula sa dulong bahagi. Ipinagpatuloy niya ang mahabang lakaran, sumuot at sinuong ang liwanag hanggang sa makita ang sarili sa isang hindi pamilyar na lawod. Naroon ang mga alon, naroon din ang malalaking bato, at naroon din ang nakabibinging dagundong. Muli, lumusong siya sa lawod, at doon, nakita niya ang kanyang repleksyon: isang babaeng nakalugay ang kulot-kulot na buhok, pugtong-pugto ang mga mata, at may sumisingasing na kay lungkot-lungkot na puso. Sinalat niya ang mukha sa repleksyon at saka bumuntung-hininga. Siya ang primerang babaylan sa gitna ng *idalum* at *ibabaw* kung saan nagtatagpo ang langit at ang dagat. Siya si Nagmalitung Yawa.

“BORACAY BA 'YUNG tinutukoy mo?”

“Hindi.”

“Eh, saan?”

“Manila Bay.”

“Eh, ano na'ng susunod na mangyayari sa kanya?”

Agad niyang kinuha ang remote control at saka inilipat-lipat ang channel ng TV. Alam kong hindi naman talaga interesado si Timoy sa tanong niyang iyon, alam kong tinanong lang niya kung ano ang susunod na mangyayari sa inuumpisahan kong kwento dahil kailangan lang niyang magtanong upang magmukhang interesado sa ikinukwento ko. Iyon lang iyon at wala nang iba.

“I-situate ko siya sa contemporary period at modern Manila setting,” tugon ko habang pinapakiramdaman kung ano ang isasagot niya.

Tumango lamang si Timoy at saka ipinagpatuloy ang paglilipat-lipat ng channel sa TV. Hindi man niya sabihin sa akin, ramdam kong hindi pa rin tapos ang pag-aaway namin kagabi, kahit na bago kami matulog ay nagkasundo nang tuldukan na lamang iyon. Para sa akin, mas mabuting palagpasin na lamang ang mga bagay na alam kong pagmumulan lang ulit ng matinding away.

Muli akong humarap sa laptop upang rebyuhin ang aking sinusulat. Sinubukang tumipa sa keyboard upang ituloy ang naratibo ng istorya kahit na wala naman talaga doon ang lipad ng isip ko. Tanging pintig ng cursor sa screen ang aking nakikita, umaandap-andap at kumikindat-kindat, puti na magiging itim, magpapakita at maglalaho, pananabik at paglimot, pananalig at pagkatalo, simula at wakas, buhay at kamatayan, ang lahat ay tila tibok ng puso.

Hinihintay kong magsalita muli si Timoy ngunit naramdaman kong ibinaling na niya ang interes sa pinapanood. Hindi pa nga natatapos ang diskusyon kagabi, at ramdam kong nagbabadya itong maulit sa mga susunod pang araw.

Kung bibilangin, mag-aapat na taon na rin kaming magkarelayon ni Timoy. Nagkakilala kami noong pareho pa kaming nasa college. Iisa ang organisasyong kinabilangan namin, isang socio-civic organization na nagpupunta sa iba't ibang institusyon at komunidad para magsagawa ng outreach programs. Nagsimula kami bilang magkaibigan hanggang sa mauwi sa relasyon. Pagka-graduate ng college, nagsama na kami sa iisang apartment. Noong una'y may takot sa pagsasama sa iisang bubong, iniisip namin kung ano ang sasabihin ng mga pamilya naming nasa probinsya. Ngunit nang tumagal, naging palagay na rin ang loob namin sa pagsasama sa iisang bahay.

Sa mga unang taon ng pagsasama namin, masasabi kong punong-puno kami ng kasiyahan ni Timoy. Binabalutan ng matatamis na sandali ang buong kabahayan at kung maaari lamang ikulong sa garapon ang bawat masasayang sandaling iyon, malamang na libu-libo na ang nakolekta naming mga garapon.

Graduate ng BA Anthropology si Timoy. Sa ngayon, nagtatrabaho siya bilang consultant sa isang pharmaceutical company. Ako naman, pinagsasabay ang pagiging guro sa kolehiyo at pagsusulat. Pakiramdam ko'y maswerte akong nakakuha ng karelayong mula sa ibang disiplina ang pinanggalingan. Marahil, makabubuti iyon dahil marami akong matututunan sa kanya, marami siyang maibubukas na pintuan ng bagong kaalaman, pagkakataon, at mga posibilidad para sa akin, at alam kong ganoon din naman ako sa kanya.

Bigayan lang kami ni Timoy sa lahat ng bagay, walang pag-iimbot, at nag-iintindihan.

Malimit kong iniisip na mapalad akong naging kaibigan at karelasyon si Timoy. Hindi kasi madaling makahanap ng karelasyon na mabuting kaibigan mo rin. Kung mabuting kaibigan mo rin ang iyong karelasyon, kahit papaano'y kilala na ninyo ang isa't isa. Alam na ninyo kung papaano babasahin ang isa't isa, lalo na sa oras na wala ka sa wisyo, o iyong mga oras na naiinis ka o nababagot, o sa tuwing kailangan mo ng yakap at dampi sa labi, o sa tuwing kailangan mong mapag-isa. Hindi mo man sabihin, tiyak na maiintindihan niya o kaya'y mararamdaman ang lahat ng iyon.

Marahil, iyon naman talaga ang sikreto upang tumagal ang bawat relasyon, pag-uunawaan, dahil ang pag-ibig ay pagbubuklod ng dalawang kaluluwang nagkakaunawaan.

“Matutulog na 'ko,” sambit ni Timoy. Pinindot niya ang power off ng remote ng telebisyon at saka naglakad papunta sa aming kwarto.

Katulad ng dati, naiwan na naman akong nag-iisa sa sala kasama ang laptop. Sa labas ng bintana ng bahay, naroon ang poste ng ilaw, nakatanghod at naghihintay. Liban sa mga nagsasayawang kulisap na iniimbitahan ng liwanag, nag-iisa ang poste ng ilaw sa kalye, walang kasama sa lumbay ng gabi, walang kausap, walang kayakap, at walang kaniig sa nginig na dulot ng lamig. Ngunit, sambit nga ng isang kaibigang manunulat, natutunan na, marahil, ng poste ng ilaw na huwag magkaroon ng pakiramdam.

Kay daling sabihin na may bitbit na pananalig ang ihip ng hangin, kay daling sabihin na may bitbit na hinanakit ang mga kulog at kidlat. Marahan kong isinara ang laptop nang magsimulang marinig ang malalaking patak ng ulan sa bubong. Sa labas ng bintana, nag-iisa't nakatanghod pa rin ang poste ng ilaw sa gitna ng salit-salitang ulan at singasing ng luha. Sa pagitan ng kulog at kidlat, pilit kong hinahanap ang mga kasagutan sa mga tanong na nakasilid sa utak ko, nguni't ang nasumpungan ko'y mga basag at patak-patak na ulan. Tunay nga, may luha ang bawat patak ng ulan.

NAGISING SIYA SA pumapatak na tubig sa kanyang mukha, pinahid niya ang mga patak na iyon at saka idinilat ang kanyang mga mata. Nang tumingala siya, nagmumula sa butas ng kinakalawang na yero ng bubong ang mga patak.

Hindi pamilyar kay Nagmalitung Yawa ang lugar na ito. Kay sikip-sikip na animo'y pinipipi siya ng dalawang magkakarap na dingding na yari sa pawid. Kahit saan niya ibaling ang kanyang mga mata, tila lalamunin siya

ng buo ng mga nagsisiksikang gamit, nakatitig na antigong kabinet, mga nakasalansan at patong-patong na kahon, at mga nakasampay na damit sa loob ng bahay. Umaalingasaw din ang masangang na amoy na hindi niya alam kung saan nagmumula, habang naghahalinhinan naman ang tunog ng busina ng mga sasakyan at ang pinagsama-samang tinig ng pinaausukang matandang tandang, asong naghahanap ng butong maaaring dilaan, mga pusang gumagala-gala at pinag-iingatan ang natitira nilang huling buhay, at mga dagang sumisiksik sa nanlilimahid na estero.

Iisa ang huling alaala ni Nagmalitung Yawa, naglalakad siya sa isang masukal at mapanglaw na sangandaan. Sinundan niya ang nauulinigang dagundong ng naglalakihang alon sa batuhan. Huli niyang naaalala ang nagsasayawan at nagbubulungang kawayanan sa saliw ng dagundong, at matapos noon ay wala na, wala na siyang naaalala pang iba.

Ngayon, narito siya sa isang banyagang lugar na kakaiba sa kinagisnan niyang mundo sa gitna ng *idalum* at *ibabaw* kung saan nagtatagpo ang langit at ang dagat; sinusubukan niyang alamin kung nasaang bahagi o dimensyon siya ng daigdig. Dahan-dahan siyang bumangon sa kinahihigaan. Ilang saglit pa'y nabaling ang kanyang pansin sa pagbabago ng suot-suot niyang damit. Wala na ang baro at saplot niya na may disenyo ng iba't ibang burda, napalitan ito ng bestidang pambahay na walang manggas. Ngunit, sa kabila ng oyaying naririnig at dampi ng samyo ng estero sa kanyang pisngi at ilong, bakas pa rin sa kanyang mukha ang iba't ibang hugis ng katanungan, "Ano ang ginagawa ko sa lugar na ito?"

Bunga ng rumaragasang ingay na nagmumula sa labas ng kwarto, nag-atubili siyang lumapit sa bintana. Gawa sa kahoy at sirang yero ang bintanang iyon, sa gilid ay mayroon pang dalawang nakausling pako. Kagyat niyang sinilip kung ano ang naroon sa labas ng bintana, mga tila posporong magkakadikit na kabahayan na pinalilibutan ang maitim na estero, at grupo ng tao na abala sa kani-kanilang mga gawain—mayroong mga nakaupo sa bangko, mayroong naglalaba na sabay-sabay at mekanikal na kinukuskos ang mga damit na hawak-hawak, mayroong mahabang pila ng mga may hawak ng balde para umigib, at mayroong mga nagtatakbuhang bata na abala sa pagnanasa at pagkilala sa kanilang kamusmusan.

"Bakit ka bumangon agad? Baka mabinat ka nyan."

May tinig ng panunumbat ang boses na iyon. Hindi pamilyar kay Nagmalitung Yawa ang boses ngunit nanggagaling iyon sa loob ng kabahayan. Luminging siya sa kanyang likuran at nakita ang isang babaeng may hawak

ng walis at pandakot. Saglit na natulala si Nagmalitung Yawa, pinagmasdan niya ang hitsura at anyo ng babae. Kasingtaas niya ito, mainam ang tindig, mayroong mga matang malalaki at maiitim, may mahabâ malagong buhok, at kayumangging kaligatan ang kulay ng balat. Kapansin-pansin ang liit at kinis ng mga kamay at paa ng babae, ang manipis na mga labi nito, at ang mukhang naghahayag ng katimpian at katapatan.

“Ako si Maria. Nakita ka naming walang malay sa batuhan malapit sa Manila Bay.”

Sinubukan ni Nagmalitung Yawa na alalahanin ang sinasabi ng babae na batuhan at Manila Bay ngunit wala siyang matandaan sa mga ito. Ni ang mga pangalan ng mga lugar na iyon ay hindi pamilyar sa kanya. Sa katunayan, unang beses pa lamang niyang marinig ang mga iyon.

“Dahil wala kang malay, iniuwi ka na muna namin ng asawa ko rito sa bahay.”

Tumango lamang si Nagmalitung Yawa, tila pinagtatagpi-tagpi ang sala-salabat na alaala sa kanyang isip tungkol sa lahat ng kaganapang iyon, at saka ibinaling muli ang tingin sa natatanaw ng kanyang mata sa labas ng bintana.

“Iyong damit mo pala nasa may labahan, pinatutuyo ko muna. Saan mo pala nabili iyon, ang ganda-ganda ng mga burda,” wika ni Maria. Pagkatapos ay inilapag niya sa isang sulok ng kuwarto ang hawak-hawak na walis at pandakot, at saka lumapit sa lugar na hinigaan ni Nagmalitung Yawa. Marahan at banayad niyang itinutupi ang puting-puting kumot nang mapansin niyang may natuyong pulang mantsa roon.

“Mayro’n ka. Halika, sumunod ka sa akin.”

Dinala ni Maria si Nagmalitung Yawa sa banyo at doo’y inabutan niya ito ng damit at pasador. Malamig ang mga unang buhos ng tubig para kay Nagmalitung Yawa. Muli niyang sinuklay ang buhok ng pitong beses ngunit wala nang isdang nalaglag. Matapos maligo, natagpuan ni Nagmalitung Yawa ang sarili na nakaupo sa harap ng mesa nina Maria. Nakahanda roon ang dalawang putahe ng ulam, gulay, at isda. Mayroon ding kanin sa plato at minatamis na saging.

“Pasensya ka na at maliit lang ang bahay namin. Ano nga pala ang pangalan mo?” usisa ni Maria.

“Nag ... ma ... litung ... Ya ... wa,” ang pabulol-bulol na tila nagdadalawang-isip na tugon ni Nagmalitung Yawa.

“Yawa? Yawa na lang ang itatawag ko sa ’yo. Sige, kumain ka na, Yawa. Huwag ka nang mahiya.”

Kumuha ng kaunting gulay si Nagmalitung Yawa, at pagkatapos ay kumurot ng kaunting laman sa piniritong isda, ihinalo iyon sa kanin at saka isinubo. Pakiramdam niya’y tila nadaragdagan ang kanyang lakas sa ginagawa niyang iyon. Napatigil siya sa pagsubo nang tila kidlat na tumama sa kanyang isip ang pagkakahawig ng ginagawa niyang pagsubo ng gulay at isda sa pampalakas na idinudulot sa kanyang katawa’t kaluluwa ng mga nganga na nginangata niya noong unang panahon. Ngayo’y hinahanap-hanap niya ang pait at tamis ng lasa ng nganga, ang mga isinasagawang seremonyas tuwing ngangata ng nganga, at ang alaala ng dantaong lumipas.

“Tikman mo itong minatamis na saging,” anyaya ni Maria habang naglalagay ng bahagi nito sa kinuhang platito. Tumutulo-tulo pa ang sabaw ng minatamis sa mesa.

Tumango-tango lamang si Nagmalitung Yawa, at pagkuwa’y tumitig sa mga mata ni Maria. Tila nagpapahiwatig na kahit matipid siya sa salita’y nauunawaan niya ang mga sinasabi nito.

“Ano nga pala ang ginagawa mo sa may breakwater noong isang araw? Saan ka nga pala nakatira?”

Bahagyang napatigil sa pagsubo ng pagkain si Nagmalitung Yawa, ipinunas niya ang kanyang mga kamay sa suot-suot na daster, nagpalinga-linga sa paligid, wari’y may hinahanap-hanap. Nang makita niya ang bintana ay agad niyang hinila si Maria papalapit doon, at saka itinuro ang pinakadulong imahen ng langit.

KUNG HINDI MO siya bibigyan ng boses para marinig, o kung aalisan mo siya ng karapatang magsalita, o kung hindi siya papayagang masabi kung ano ’yong pakiramdam niya, she’s nothing but a doll, walang ipagkakaiba sa isang laruan. Laging nariyan pero ginagamit lang kapag gustong laruin, at ine-etsapwera naman sa isang tabi kapag hindi mo na kailangan. Iyon, iyon ang sinabi sa akin ni Timoy nang ipabasa ko sa kanya ang second draft ng sinusulat ko.

“Kailangan mong buksan ’di lang ang mata’t tainga mo, Jayjay. Dapat pati ito rin,” sabay turo ni Timoy sa bahagi ng aking dibdib kung saan tumitibok ang puso.

Dalawang araw pagkatapos ng pag-uusap naming iyon, nagtapat na sa akin si Timoy. Iyon rin 'yong oras na nagkalakas ako ng loob para tanungin siya kung ano ang problema. Nitong mga nakaraang buwan kasi'y tila naging mailap siya sa akin, o kung hindi naman mailap, tila laging nauwi sa diskusyon ang pag-uusap namin. Tulad noong nakaraang linggo, tinanong ko lang kung saan siya kumain ng hapunan, ipinagluto ko pa naman siya ng paborito niyang chicken cordon bleu at iginawa pa ng apple pie, ngunit, nauwi na agad sa pagtatalo ang tanong kong iyon.

Gusto kong maintindihan si Timoy, gusto kong malaman kung ano ang problema, gusto kong ayusin kung ano man ang gusot sa aming dalawa, pero tila huli na yata ang lahat. Hindi na niya ako tinitingnan sa mata. Hanggang noong isang araw, umamin na nga siya. Magtatatlong buwan na raw silang lumalabas ni Chester, iyong officemate niya na nakasama niya nang umattend siya ng seminar sa Singapore noong isang taon. Iyong Chester ding iyon ang nahuhuli kong lagi niyang kausap sa telepono.

Unang pumasok sa isip ko ang halos apat na taon din naming relasyon, mawawala lamang bang parang bula ang apat na taon na iyon? Papaano at saan ako magsisimulang muli kung nakasanayan ko nang makasama si Timoy sa halos apat na taon ng buhay ko? Siguro nga, hindi kailanman maaring maging basehan ang haba ng taon para sa habambuhay na pagsasama. Kung ang kasal na mayroong testamento at kontrata ay hindi nasusunod, ito pa kayang pagsasama na walang basbas ng anuman maliban sa basbas ng dalawang pusong noo'y nagkakaunawaan?

Nang tanungin ko si Timoy kung ano ang balak niya sa unti-unting napupunit naming relasyon, umiyak lamang siya nang umiyak, mahal daw niya si Chester pero mahal pa rin daw niya ako. Iyon nga lang, mas naiintindihan daw siya ni Chester, 'di tulad ko na kung minsay hindi na raw niya masakyan ang mga trip.

Ang akala ko'y kilalang-kilala ko na si Timoy, ang akala ko'y kilalang-kilala na rin niya ako, ang akala ko'y naiintindihan niya ako at nagkakaintindihan kami, ang akala ko'y nagkakaunawaan kami. Pero hindi pala, tama nga siya, hindi lahat ng nakikita ng mata ay totoo, at hindi lahat ng naririnig ng tainga ay totoo rin. Kung minsan, mayroon tayong nililikhang kahulugan at posibilidad batay sa pinanghahawakang paniniwala at katotohanan. Ngunit, binubulag ng bawat paniniwala ang mga pagkakataon, kaya't sa huli, dinudurog ang mga kinakathang katotohanang ito ng mga panaklong na nagkukulong, nagpipinid, at nagkakahon sa limitadong emosyon at pagkatao.

MAGKAHAWAK-KAMAY SILANG NAKIPAGSIKSIKAN at nakipag-apakan sa madlang walang pasintabi, sa madlang ang mahalaga ay ang makaupo o makatayo nang ayos sa loob ng gumagapang na tren, sa madlang ang mahalaga ay ang makarating sa kani-kanilang destinasyon, hindi iniinda ang masikip, nagkakadikit-dikit na katawan, at tumatagaktak na pawis. Ngunit, masisisi mo ba ang madlang ito? Ang madlang biktima ng iba't ibang hugis at anyo ng pang-aalipin at pandarahas ng lipunan at mundo?

Sa gitna ng pagmamadali at pagsisiksikan, natagpuan ni Nagmalitung Yawa ang usad pagong na takbo ng tren sa kinakalawang nitong riles. May bitbit na alaala sa kanya ang pagsakay sa tren sa pag-upo sa *binanugan* ilang dantaon na ang nakararaan. Natatandaan niya ang sandaling umupo siya sa *binanugan* at piliing mapag-isa. Ngayon, nakatayo siya sa loob ng tren kung saan sa kanilang ibaba ay tanaw ang magagarang sasakyan na ipinagkakanulo ng kumportableng pag-upo sa sumpa ng buhol-buhol na trapiko.

Tanaw na tanaw din mula sa kanilang kinatatayuan sa loob ng tren ang matatayog na gusali sa labas. Iba't iba ang taas, iba't iba rin ang hitsura, iyong iba'y tila nakikipaghalikan sa mga ulap at tila abala sa pagpapaunahan upang maabot ang langit. Kung sa mundo niya'y tanging mga puno at bundok lamang ang sumusubok hagkan ang ulap at langit, sa mundong ito'y kay raming sumusubok, aspalto, graba, kahoy, bakal, at mga *hollow block* na nagsasanib-pwersa upang mabuo ang isang panginoong lagi't lagi'y tinitingala.

Ilang estasyon din ng tren ang kanilang dinaanan, iba-ibang tanawin, iba-ibang makikita, iba-ibang pakiramdam at emosyon sa bawat lugar na dinaraan at hinihintuan. Nang marating nila ang estasyon ng tren sa Magallanes, sinenyasan siya ni Maria na bababa na sila sa susunod na estasyon. Hindi siya nagsalita bagkus ay kinalap lamang ang kanyang gunitang kanina pa naglalakbay bunga ng mga natatanaw na matatayog na gusali, magagarang sasakyan, at mga nakangiti at nakasimangot na ulap. Patuloy ang tren sa pagakyat at pagbaba sa mga nilikhang riles na tila walang disenyo at tiyak na kahulugan.

Galing sina Nagmalitung Yawa at Maria sa National Statistics Office sa Kamuning. Kinuha ni Maria ang orihinal na kopya ng birth certificate ng asawang si Dodong para sa aplikasyon nito sa Oman. Kung bibilangin, ito na ang ikalawang linggong pamamalagi ni Nagmalitung Yawa kina Maria. Dahil taong-bahay lamang si Maria, ito ang lagi niyang nakakausap at nakakasama. Tumutulong na lamang si Nagmalitung Yawa sa mga gawaing bahay, sa pagluluto ng ulam, paghahanda ng pagkain, paglilinis ng bahay, paglalaba

ng mga damit, pag-iigib ng tubig, at pagsama sa mga pinupuntahan ni Maria tulad ngayon.

Gabi na kung umuwi si Dodong kaya't si Maria ang laging nakakausap ni Nagmalitung Yawa, o kaya'y sa pag-uwi nito, kakain lamang ito, makikipagkuwentuhan sa asawa, at pagkatapos ay matutulog na. Mailap sa ibang tao si Dodong kaya't kahit si Nagmalitung Yawa na nakatira sa kanilang bahay ay hindi nito gaanong pinapansin at kinakausap.

TAFT STATION ... WAG PO NATING SALUBUNGIN ANG MGA BABABA.

At tulad kanina noong magkasabay silang sumakay sa nanlilimahid na tren, magkahawak pa rin ang kanilang kamay na lumabas dito. Pagkababang-pagkababa ni Nagmalitung Yawa at Maria sa istasyon ng tren, agad naghanap si Maria ng mabibilhan ng mangga na maaari niyang iburo. Magkasabay silang dumiretso sa isang karitong lulan ang maraming prutas, may mangga, pakwan, mansanas, at dalandan. Nakipagtawaran si Maria sa presyo ng isang kilong manggang kalabaw hanggang trenta pesos, noong isang araw pa kasi naghahanap si Dodong ng binurong mangga.

Minsan nang nabanggit ni Maria kay Nagmalitung Yawa ang pagkahilig ni Dodong sa minatamis na saging, minatamis na bayabas, at binurong mangga. Hindi raw alam ni Maria kung papaano at bakit nahilig ang asawa sa mga pinepreserbang prutas. Ang alam lamang niya, bata pa lamang si Dodong ay nakahiligan na nito ang mga minatamis at buro dahil lagi itong ginagawa ng kanyang nanay para sa kanyang tatay.

Mag-aalas tres ng hapon nang makarating sila sa bahay, wala nang patumpik-tumpik na ginawa si Maria. Agad niyang inihanda ang mga kakailanganin sa paggawa ng burong mangga. Inilapag sa mesa ang isang malaki at walang laman na garapon, dalawang kutsilyong walang hawakan, asin at asukal sa loob ng supot na plastik, suka sa loob ng boteng pingas ang ulo, at limang malalaki at mahahabang manggang kalabaw.

Isa-isang inilabas ni Maria ang mga mangga sa supot, hinugasan, at saka magkatulog nila itong tinalupan ni Nagmalitung Yawa. Hiniwa ito sa tatlong pahabang piraso, inihiwalay ang buto, at pagkatapos ay kinuha ang dalawang pisngi sa pagitan ng buto. Isa-isa nilang inilagay sa malaking garapon ang mga hiniwang mangga at saka tinimplahan ng asin, asukal, suka, at tubig.

“Mahal na mahal mo talaga si Dodong,” komento ni Nagmalitung Yawa.

“Bakit mo naman naitanong?” sagot ni Maria habang isinasawsaw ang daliri sa garapon upang tikman ang tinimplahang sabaw ng buro.

Hindi umimik si Nagmalitung Yawa. Iniabot lamang nito ang takip ng garapon kay Maria at saka ibinaling ang pansin sa mga balat ng mangga at naiwang supot na kailangang imisin.

“Oo naman,” sambit ni Maria at saka dali-daling tinakpan ang garapon ng burong mangga.

May kung anong pakiramdam si Nagmalitung Yawa na gusto pang itanong kay Maria. Nais niyang malaman kung ano nga ba ang bitbit na pakiramdam ng pagmamahal. Magkaiba ba ang pagmamahal at pag-ibig? O papaano nga ba ang umibig at magmahal? Ang pagmamahal ba ay katulad ng paggawa ng burong mangga, kinakailangang hiwain sa pahahabang piraso, timplahan, at saka itatago sa ligtas na lugar kung saan ibuburo ito roon ng mahabang panahon, at pagkatapos ay maaari nang balikan upang matikman ang lasa ng asim, tamis, at alat nito?

May hatid na kalituhan kay Nagmalitung Yawa ang pangako ng pag-ibig. Malimit niyang itanong sa sarili: Ano nga ba ang pag-ibig? Ano ang lasa ng pag-ibig? Kasingpait ba ito ng nganga o kasingtamis ng minatamis na saging? O kasing asim ng burong mangga?

Matatawag kayang bahagi ng pag-ibig ang narinig niya noong isang gabing nakikipagtitigan siya sa karit ng buwan. Isang malamalam na gabi noon, nakadinig siya ng kaluskos ng mga kamay, bulong na lumalakas, at ang paghahalo-halo ng mga tinig sa hangin at mga bituin. Dinig na dinig niya ang mga halinghing. Maya-maya pa’y ang sunod-sunod na ingay ng pagtama ng dalawang katawan ng tao, pinagbibigkis, pinagtatagpo, at pinagbubuklod.

TAHIMIK NA UMALIS mula sa pagkakapatong sa akin si Timoy at saka bumaling sa kabilang bahagi ng kama, ang likuran lamang niyang naiilawan ng liwanag mula sa labas ng bintana ang aking nakikita. Gusto ko sanang tingnan ang mukha niya sa huling pagkakataon, gusto kong simsimin ang mga pawis doon, o kaya’y hagkan ang kanyang balat, o kainin ang bawat bahagi ng kanyang katawan. Ngunit, dali-dali siyang tumayo mula sa pagkakahiga at saka nagpaalam na pupunta sa banyo. Naiwan akong mag-isa sa kama, itinatago ang pawis at luha sa dilim.

Tanggap ko na ang sinapit ng relasyon namin ni Timoy. Bukas, magkasabay naming tutuldukan ang apat na taon na namagitan sa amin. Doon na raw

muna siya sa bahay ng kanyang ate sa Taguig, habang ako naman, dito na muna sa apartment habang hindi pa nakakahanap ng mas mura at mas maliit na lilipatan.

Ito na siguro ang huling gabi na magsasama kami sa iisang kama, na magdidikit ang mga balat namin, na malalalahanan ang pawis ng isa't isa, at magyayakapan na tila kami lamang sa mundo ang nagkakaintindihan at nagkakaunawaan. Marahil, may mga bagay talagang tinutuldukan kahit na labag sa loob, may mga bagay talagang hindi panghabambuhay. Ngunit, kasabay naman ng bawat pagtatapos tulad nito, mayroong naiiwang mumunting matatamis na alaala. Iyon nga lang, mas masakit dahil ang minsang matatamis na sandali ay magiging alaala na lamang habambuhay.

NAGISING SI NAGMALITUNG Yawa sa ingay ng huni ng takore. Nang lumabas siya ng kwarto, nakita niyang handa na ang almusal sa mesa. Nakahain roon ang sinangag, piniritong tinapa at itlog, at dalawang nakataob na plato at baso. Kakaiba ang aliwalas ng mukha ni Maria nang ihapag sa mesa ang tasa ng mainit na salabat na gawa sa luya. Magiliw siyang umupo habang malambing na inaawit ang tono ng isang awitin tungkol sa pag-ibig.

Tahimik na umupo si Nagmalitung Yawa sa upuan. Sa pagitan nila ni Maria'y naroon ang tasa ng mainit na salabat, nakatanghod, nakamasid, nag-aabang. Marahil, bagot na bagot na ang tasa sa paghihintay na sumayad ang kanyang labi sa labi ng tao na iibig sa kanya.

Maya-maya pa'y tumayo si Maria, lumapit sa kusina kung saan naroon ang mga gamit panluto, kaldero, kawali, pampalasa, plato, mangkok, sandok, kutsara, at tinidor. Doon, doon din niya itinago ang burong mangga na kanyang ginawa. Kinuha niya ang garapon ng burong mangga at saka lumapit pabalik sa mesa. Amoy na amoy ang burong mangga nang buksan niya ang garapon. Animo'y bagong laya ang samyo na nakikipagtalik sa hangin sa kabahayan. Ganito, marahil, ang pakiramdam ng paglaya at pagpapalaya.

Naghain siya sa platito ng tatlong mahaba at malaking piraso ng burong mangga. Tahimik lamang na sumusulyap si Nagmalitung Yawa kay Maria habang patuloy na humuhuni si Maria ng malambing na awit. Iniabot ni Maria kay Nagmalitung Yawa ang platitong may tatlong piraso ng binurong mangga. Kumuha ng isang piraso si Nagmalitung Yawa at saka inilapit sa bibig upang tikman. Sa unang pagkagat niya, naroon ang nagtatalo-talong lasa ng asim, tamis, at alat. Sinundan ito ng pangalawa at pangatlo. Matapos ang pangatlong kagat, lumapit siya kay Maria. Hinawakan niya ang mga kamay

nito, sinalat-salat ang magagaspang nitong palad na sinundan ng pagsalat sa kay nipis-nipis nitong labi.

Nagtagal ang mga daliri ni Nagmalitung Yawa sa labi ni Maria, hinaplos-haplos ito. Ilang saglit pa, ang pagdampi ng labi ni Nagmalitung Yawa kay Maria, na sinundan ng isang matimping halik, at isa pang matimping halik, at sunod-sunod na matitimping halik.